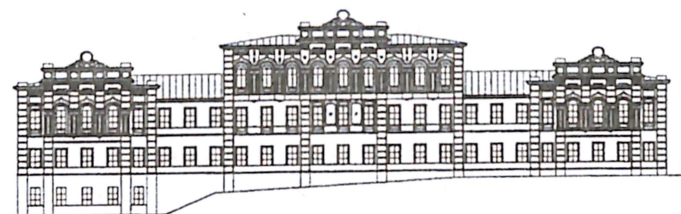

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури

Випуск 6
Збірник наукових праць

Харків – ХДАК
2001

10. ПАМКУ. – Ф. 5116, оп. 19, спр. 1349, арк. 31; 11. ПАМКУ за 1986 рік; Гиль С.В. *Социально-экономические проблемы культурно-просветительной работы.* – Львов, 1987. – С. 53; 12. ПАМКУ. – Ф. 5116, оп. 19, спр. 1349, арк. 49; спр. 2066, арк. 3; 13. *Коммунист.* – 1981. – № 3. – С. 89; 14. ОА ФНПУ. – Ф. 2605, оп. 9, спр. 36, арк. 46; 15. ДА/ДО. – Ф.Р 4983, оп. 1, спр. 587, арк. 42; 16. ЦДАГОУ. – Ф. 7, оп. 18, спр. 1734, арк. 8; 17. ПАМКУ. – Ф. 5116, оп. 19, спр. 1349, арк. 50; 18. ДА/ДО. – Ф.Р 4983, оп. 1, спр. 587, арк. 42; ПАМКУ. – Ф. 5116, оп. 19, спр. 466, арк. 8; 19. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 54, спр. 4060, арк. 199; Ф. 1, оп. 32, спр. 1281, арк. 174; 20. ПАМКУ. – Ф. 5116, оп. 19, спр. 1110, арк. 13; ЦДАГОУ. – Ф. 7, оп. 18, спр. 1702, арк. 30.

Надійшла до редколегії 15.01.2001 р.

УДК 930.85(477)“19”

В.В. КУЧИНСЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ (1917-1923 РР.)

Досліджується специфіка українського національного питання, погляди провідних більшовиків та реалізація національної політики в період 1917-20-х рр. на Україні

Аналіз специфіки українського національного питання напередодні жовтневого перевороту 1917 р., розуміння марксистами в цілому та більшовиками зокрема, а особливо Володимиром Леніним цього питання, надає можливість краще збагнути ті ідейні гасла та настанови, з якими більшовики йшли в Україну встановлювати радянську владу. Саме відсутність відповідної ідеології, поряд з іншими факторами, була причиною невдач та поразок перших радянських урядів. Звичайно ж, ця ідеологія, в першу чергу, мала відбитися на ставленні більшовиків до української мови та культури, що можна окреслити широким модерним терміном – національно-культурна політика більшовиків.

Суміш, здавалося б, несумісних речей – комунізму й націоналізму, а саме так можна охарактеризувати погляди провідних українських комуністів 20-х рр., тобто націонал-комунізм, була нащадком особливого національного типу соціалізму, який склався ще задовго до революції 1917 р. Така ідеологія, вперше систематично викладена Михайлом Драгомановим у 1870 рр. і пізніше оформлена в марксистські рамки, виникла у відповідь на специфічну ситу-

ацію, в яку потрапила українська нація [1]. В Україні заможні класи переважно були неукраїнськими, процент національне свідомої інтелігенції – невеликий, а найголовніше, українці проживали в чужій країні, уряди якої відверто проводили антиукраїнську політику. Українці були майже цілком селянською масою, все ще не звільненою від залишків кріпацтва. Таким чином, вони ставали прихильниками тих, хто міг чітко репрезентувати їхні національні та соціальні прагнення. Такою силою стала українська інтелігенція, яка змогла виразити прагнення сільської більшості нації, мала широку підтримку і навіть захопила владу, встановивши незалежну УНР. Хоча українцям не вдалося утримати свою політичну незалежність, вони ефективно протидіяли будь-якому режиму, який не зважав на їхні національно-визвольні прагнення.

Розглядаючи революційні події початку 1917 р. в Україні, не можна не погодитися з більшовицьким істориком М. Равіч-Черкаським, який характеризував їх як дві революції, що відбулися одночасно [2, С.3-11]. Ці революції різнилися не місцем, де вони відбувалися, а своєю національністю. Причиною були значні етнокультурні відмінності між селом і містом в Україні. Російські міста, шахти, заводи та фабрики сприймали цю революцію як невід'ємну частину російської революції, проте українці усвідомлювали її як національно-соціальну, що розвивалася незалежно від російської. Революційні події в Україні були по суті боротьбою між російськими й українськими революціями за контроль над країною, яку міські російські та сільські українські революціонери вважали своєю. Радянська Україна середини двадцятих базуватиметься на тих *modus vivendi*, що були вироблені цими двома революціями.

Вищезазначені фактори зумовили створення двох органів влади в Україні після падіння царату. Перший із них – це українська Центральна Рада, яка об'єднувала всі українські соціалістичні сили на одній засаді – українська територіальна автономія зі збереженням прав національних меншин, другий – це Київська рада робітничих депутатів, у складі якої переважали російськомовні та російські робітники. Хоча спочатку ці два органи мирно співіснували між собою, проте вже тоді було зрозуміло, що їхні розбіжності в питанні соціального, а головне національного розвитку, призведуть до протистояння в майбутньому.

На час, коли В. Ленін захопив владу в Петрограді, Київська рада робітничих депутатів була в руках місцевих більшовиків, яких очолювали Юрій та Євгенія Бош. Вони вважалися відданими послідовниками Р. Люксембург у розумінні національної проблеми. У

1915 р. Ю. П'ятаков та Є. Бош об'єдналися з Миколою Бухариним на спільній платформі, що засуджувала національне самовизначення, як реакційне й утопічне, недосяжне за капіталізму й непотрібне з приходом комунізму [3]. У 1917 р. на Квітневій всеросійській конференції більшовиків Ю. П'ятаков очолив тих, хто змушував більшовиків відмовитися від підтримки права націй на самовизначення, доводячи, що така поступка неминуче зіграє на руку «дрібнобуржуазній реакції», такий як УСДРП [4]. Тісні контакти зі сконцентрованим у Києві українським національним рухом переконали Ю. П'ятакова в тому, що підтримка права націй на самовизначення, разом із порадою не користуватися ним, поставить його групу в безглузде становище. Краще було заявляти про неможливість знищення національного гноблення доти існує імперіалізм через те, що національне пригнічення є наслідком останнього. Крім того, основні вимоги українського руху суперечили інтересам пролетаріату, Росія просто б не вижила без українського цукру, вугілля, зерна тощо. Якщо б економічні зв'язки між Росією й Україною було розірвано, то жодна з них не була б економічно життєздатною, промисловість зупинилася, а робітники залишилися без роботи. Партія відповіла на його заклики мовчанкою, тільки київська партійна преса лише кілька разів торкнулася цього питання.

У цілому в Україні більшовики були меншістю. Вибори до Всеросійських установчих зборів наочно продемонстрували це. Українські партії набрали на них 80 % голосів, виділених для України, а більшовики тільки 10 %. У січні 1918 р. на виборах до Українських установчих зборів більшовики збільшили свій процент до 17,3 % [5].

До захоплення влади В. Ленін намагався використати українське питання для послаблення влади Тимчасового уряду. Він критикував О. Керенського за недемократизм у небажанні піти на поступки українським вимогам і заявляв, що Україна скоріше відокремиться від кадетського ніж від радянського уряду [6; Т. 32., С. 253-254, 341-342, 351-352]. Після захоплення влади В. Ленін проігнорував усі свої заяви щодо права націй на самовизначення й почав робити кроки для поширення своєї влади на Україну. Захоплення продовольства було головною метою окупації України, не було зроблено жодної спроби врахувати українські інтереси. Коли в січні 1918 р. більшовицький командир М. Муравйов захопив Київ, він відразу дав зрозуміти, що його режим буде російським. У своїй першій декларації до мешканців міста зокрема заявив: «Ми принесли цей режим з далекої півночі на наших багнетах» [7]. Реальну

владу мали військові командири, а вони виявляли мало терпіння до тонкостей ситуації. Ті, хто відкрито говорили українською, вважалися націоналістами та контрреволюціонерами, що підлягали негайному знищенню.

Початок другого більшовицького уряду, відомого як «П'ятаківщина», був позначений широкою підтримкою мас, а кінець – цілковитою поразкою. Пізніше більшовики згадуватимуть його як серію трагічних помилок, через які практично кожна група населення відвернулася від них. Причиною була політика, що ігнорувала національні та економічні проблеми. За часів «П'ятаківщини» було дано випробування теорії Р. Люксембург, згідно з якою національні та земельні проблеми можна вирішувати без прив'язки теорії до конкретних умов. Результат такої політики – цілковите фіаско. Через нерішучу політику Центральної Ради щодо питання землі, а особливо соціально-економічно політику гетьмана П. Скоропадського, ідея української державності втратила свою колишню масову підтримку. Це навело більшовиків на думку, що українська національна проблема не буде їх більше турбувати. Російські більшовицькі лідери ніколи не змирилися з втратою України, незважаючи на заяви про визнання права останньої на самовизначення та незалежність. На VIII з'їзді РКП(б) В. Ленін заявив, що якщо навіть і було яке-небудь національне почуття в Україні, то воно знищене німцями. Він навіть цікавився чи була українська мова масовою [8]. Деяким дуже кортіло запевнити його, що це власне так, найвідомішим серед них був Християн Раковський.

Балканський емігрант, Х. Раковський [9] був втіленням революційного інтелектуала, завжди готового розвинути власну теорію з національного питання та залучити соціалістичну революцію для її вирішення. Він, зокрема, доводив, що концепція єдиного громадянства була застарілою формулою, яка походила від ідеї приватної власності. В радянській Україні робітники всіх земель негайно приймалися як повноправні громадяни. Радянське громадянство, на думку Х. Раковського, базувалося тільки на класовій основі, національність або місце народження не мали значення [10]. Як представник ленінського уряду він провів деякий час у Києві, проводячи переговори з Гетьманом. Навряд чи Х. Раковський мав багато прямих контактів з українським селом. Проте він повернувся до Москви сповнений переконання в тому, що знайшов підтвердження словам В.Леніна, сказаним на VIII з'їзді РКП(б). Х. Раковський раптом стає постійним експертом партії з українських справ і публікує серію статей, сповнених схвильованих повідомлень про спри-

ятливі революційні можливості й переконань в тому, що український націоналізм умер за винятком кількох заплутаних буржуазних інтелектуалів. Одна з таких статей зображувала встановлення влади Директорії як безнадійну справу, якої ніхто не бажав. У ній автор також розповідав про українських селян, котрі отримавши більшовицьку літературу українською мовою, стоптували її через ненависть до всього українського, проте читали її жадібно, коли була надрукована російською. Він радив писати російською мовою [11]. Звичайно, це було саме те, що хотів почути В. Ленін, через таке розуміння цієї проблеми він припустився однієї зі своїх рідких політичних помилок. Через два тижні після проголошення заснування радянського українського уряду, Х. Раковського було призначено його головою

Було б неправильно звинувачувати Ю. П'ятакова та Х. Раковського в російському імперіалізмі або навіть націоналізмі в звичному розумінні цього слова. Ю. П'ятаков був послідовником Р. Люксембург, який вважав будь-які прояви національних прагнень контрреволюційними, а Х. Раковський не мав жодних переконань, які можна було б назвати імперіалістичними. Проте, якщо вони і не були б російськими імперіалістами за переконанням, їхнє небажання визнати законність українських вимог нічим не різнило їх від російських імперіалістів. У кожному їхньому політичному ході відчувалася ворожість до української нації взагалі та селянства зокрема. Х. Раковський відверто заявляв, що визнання української мови як офіційної буде «реакційним» кроком на руку тільки куркулям і націоналістичній інтелігенції [12].

Під час другого більшовицького режиму українські партії, зокрема й ті, що прийняли більшовицьку платформу та вітали прихід Червоної Армії було фактично виключено з політичного життя і змушено піти на відкритий конфлікт із більшовиками. Тільки боротьбисти й Українська соціалістична група, політика яких полягала в співпраці з більшовиками за будь-яку ціну, мали змогу функціонувати легально. Проте найбільшою помилкою другого більшовицького уряду була земельна політика, особливо створення комун, котрі для зголоднілих на землю селян нічим не відрізнялися від колишніх панських маєтків. Продовольчі загони, комбіді, примусова колективізація, призови до Червоної Армії – все це призвело до того, що селяни почали ненавидіти радянський режим. Кількість селянських бунтів постійно зростала.

Однак, як вже зазначалося, «П'ятаковщину» вітали з ентузіазмом. Урешті-решт система, яку пропонував В. Ленін у своїй праці

«Держава і революція», була глибоко демократичною, майже анархічною. Вона не тільки санкціонувала федералізм, а навіть засуджувала практику направлення чиновників з центру для нав'язування своєї волі місцевим органам влади [6; Т. 33, С. 74]. Це звичайно позитивно сприйняли ті, хто бачив українське самовизначення в межах радянської держави. Проте політична поведінка В. Леніна не дає жодних підстав вважати, що він серйозно сприймав свої заяви. Якщо рішення якогось органу влади не корилося йому, він просто переконував себе, що його захопили контрреволюціонери й діяв відповідно. Таким чином, налаштувавши селянство проти себе та втративши будь-який шанс знайти спільну мову з українськими політичними групами крім боротьбистів, друга більшовицька окупація України була приречена на поразку.

До середини 1919 р. стало зрозуміло, що встановлення сталого радянського режиму неможливе без згоди на це українського селянства, а такої згоди можна дійти тільки через задоволення українських національних прагнень. Розуміння цього потребувало захоплення корінних українців до майбутнього українського уряду та обов'язкового їхнього вступу до лав партії. Головною умовою справжньої співпраці мало бути визнання більшовиками того факту, що Україна була незалежною державою і її слід трактувати відповідним чином.

Навіть ще до поразки «П'ятаковщини» озивалися голоси більшовиків, котрі вимагали від партії зважати на українські реальності. Василь Шахрай, перший комісар зовнішніх справ Радянської України та лідер так званої «полтавської» фракції під час перших партійних дискусій, разом із Сергієм Мазлахом у своїх працях детально проаналізували попередню більшовицьку політику в Україні та висловили критичні зауваження щодо необхідності партії переглянути своє ставлення до українського питання. Перший із цих памфлетів «Революція на Україні» був написаний незабаром після Версальської мирної конференції, а його продовження «До хвилі: Що діється на Україні і з Україною» з'явилося на початку 1919 р. Обидва памфлети були проігноровані партією, проте вони пізніше стануть джерелом нової національної політики більшовиків.

Більшу частину «Революції на Україні» [13] В. Шахрай (псевдо В. Скоростанський) написав у липні 1918 р. як критику антиукраїнської політики катеринославського крила КП(б)У і поспішно завершив у листопаді 1918 р. У ній автор, зокрема, доводив, що думка про те, що соціалізм автоматично та негайно вирішить національну проблему є страшною помилкою, більшовики мали зрозуміти

й активно вирішувати національні проблеми неросійських народів. В іншому разі їхні соціалістичні прагнення залишаються пустимими фразами. Він зауважує, що більшість росіян була шокована силою українського руху 1917 р. і це потребує від партії необхідності ознайомитися з українською історією. Для цього він аналізує становище українського народу та його культури на той час і досить об'єктивно описує розвиток українського національно-визвольного руху, починаючи з козацьких часів. Причиною ворожості більшості українців до гасел радянської влади, після більшовицького перевороту в Петрограді, він цілком слушно вважав той факт, що Ради були ізольовані від українського руху: «...стояли, так би мовити, обличчям до Петрограда, і спиною до Києва» [13, С. 79]; представляли неукраїнську меншість країни і, перш за все, були російськими за своїм етнічним складом: «У нас на Україні большевиков нет, это только у кацапов они имеются. (В.С. цитує з живих народних уст.)» [13, С. 49]. Він вимагав реальної й повноправної незалежності України. В. Шахрай також критикує шовінізм більшовиків під час перших окупацій Києва та їхнє небажання створити окремий український центр. Особливу увагу приділяє критиці режиму гетьмана П. Скоропадського. Аналізуючи політичну ситуацію на той час, він закликає більшовиків підтримати прагнення створити незалежну українську державу, вбачаючи в ній єдиний можливий спосіб установити радянську владу на Україні.

Памфлет «До хвилі: Що діється на Україні і з Україною» [14] був опублікований у січні 1919 р. Пройшло вже кілька таких цінних тижнів, проте більшовики, здавалося, нічому так і не навчилися. Комуністична преса друкувала статті Х. Раковського про смерть українського руху, а ленінський уряд заявляв, що більше не визнає української незалежності, навіть радянської. Ось чому цей памфлет було написано ще в більш критичному тоні ніж попередній. Автори зокрема зазначали, що більшість українських трудящих бажала соціалізму так само, як і трудящі інших народів. Проте більшовицька партія мала визнати українців нацією зі своїм політичним рухом, вся історична тенденція якою була направлена на завоювання незалежності.

Як і в попередньому виданні, автори гнівно критикують прихильників катеринославської фракції КП(Б)У, що виступала за міцний централізм радянської держави та за повне злиття України з Росією через гадану економічну доцільність такого кроку: «Погляд «катеринославської точки погляду» є лише однією з відмін того, що т. Ленін назвав «імперіялістичним імперіялізмом» [14, С. 118].

Досить незвично як на більшовицьких авторів того часу, вони підкреслюють роль національної інтелігенції для розвитку будь-якої нації. Автори також доводили, що питання того чи має бути Україна незалежною більше не стояло, проте існувало питання чи визнають більшовики її незалежність: «І можна сказати напевно, що, які б нещастя не спіткали Україну, умирати, миритися з національною неволею вона не буде. Це треба пам'ятати усякому політичному діячеві і всякій партії, що має працювати на Україні» [14, С. 153]. Памфлет також закликав створити нову Українську комуністичну партію (більшовиків). Існуюча на той час КП(б)У не могла справитися з даними проблемами з однієї простої причини – вона була по своїй суті не окремою політичною партією, а тільки регіональною організацією РКП(б): «Наша партія була об'єктивно і за назвою партією російською, себто великоруською» [14, С. 168]. Така партія мала завзято боротися проти контрреволюції російського, українського або іноземного походження. Вона мала також навчати російський і русифікований пролетаріат тому, що Україна є державою, нацією зі своєю мовою та культурою. Ця партія мала втілити в життя демократичне гасло влади робітників і селян, зробити незалежність Радянської України реальністю, а не просто пропагандистським кроком. Усім народам гарантувалися рівні права згідно з 19 параграфом Австрійської конституції, яка надавала всім національностям в країні право вживати свою мову в школах, адміністрації, при спілкуванні.

Автори памфлету гостро критикують політику партії більшовиків щодо українського самовизначення і вимагають конкретної відповіді на це питання особисто В. Леніна. Хоча В. Шахрай та С. Мазлах пропонували боротися як проти російського, так і проти українського шовінізму, вони все ж таки визнавали російський шовінізм більшою небезпекою. Через кілька років такий погляд на національну проблему буде визнаний партією як єдино правильний, проте тоді їхні ідеї було проігноровано. Своїми публікаціями В. Шахрай та С. Мазлах намагалися переконати провідних більшовиків у тому, що тодішня політика була помилковою. Потрібний був час і ще більший досвід жорстокої боротьби для того щоб заклики цих більшовиків почули.

Ще загрозливіший виклик більшовицькій політиці в Україні кинула група більшовиків під проводом Георгія Лапчинського, відома пізніше під назвою Федералістична опозиція в КП(б)У. Вона почала організовуватися під час останніх тижнів другого більшовицького режиму, коли група під проводом Петра Слинька провела

кілька зборів у Києві. Вони вимагали повної незалежності Радянської України з усією повнотою влади, включаючи регіональну військову та економічну, а також незалежний партійний центр у жодному разі не підлеглий РКП(б). Такий центр мав вільно обирати провід своєї партії із числа корінних мешканців країни. Хоча така радянська українська держава повинна бути у федеративному зв'язку з Радянською Росією, це мала бути реальна федерація на основі рівності всіх радянських республік, а не просто територіальна експансія московської влади [15]. Проте група Г. Лапчинського не отримала широкої підтримки, їй також не сприяли як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Серед українських більшовиків існували і впливові угруповання, що виступали за українську радянську державність. До них входили в основному боротьбисти та укапісти. Із цих двох груп найчисельнішими й найвпливовішими були боротьбисти на чолі з Олександром Шумським, Василем Блакитним та Миколою Шинкарем. Боротьбисти, багато з яких посідатимуть керівні посади в КП(б)У протягом 1920-х рр., були партією, котра поділяла погляди більшовиків на соціальні питання, проте мала власну думку щодо української національної проблеми. Організувавшись як ліве крило Української партії соціалістів-революціонерів, боротьбисти відокремилися від УПСР у 1918 р. Під час Першої світової війни вони видавали нелегальну газету в Києві під назвою «Боротьба». Від самого початку боротьбисти засуджували інші українські партії за надмірний націоналізм і прагнення політичної незалежності як вирішення всіх проблем. Вони виступали проти штучних кордонів між державами і не бачили сенсу в тому, щоб трудящі Росії й України воювали один проти одного. В той же час боротьбисти вважали, що спілка з Радянською Росією мала базуватися на принципах рівноправ'я, а радянська Україна – бути українською державою, органічно пов'язаною з українською революцією. Ця українська партія, за своєю ідеологією, мабуть найбільше, порівняно з рештою українських партій, була наближена до більшовиків і входила навіть до уряду Ю. П'ятакова.

Сьомого серпня 1919 р. Олександр Шумський, лідер Української комуністичної партії (боротьбистів), якому була доручена посада наркома освіти, представив проект декрету з національного питання Всеукраїнському центральному виконавчому комітету (ВУЦВК), а 28 серпня – детальний меморандум ЦК Комінтерну, щодо прийняття його партії до новоорганізованого III Інтернаціоналу. Хоча обидва документи були відхилені, вони найкраще репре-

зентували прагнення боротьбистів, а у випадку з національним питанням, невизнану базу культурної політики в період НЕПУ.

«Меморандум Української комуністичної партії (боротьбистів) до Виконавчого Комітету III-го Інтернаціоналу» [16] – цілком марксистський документ, який мав довести, що боротьбисти були справжніми марксистами, повноправними провідниками української революції та мали найбільше шансів провадити Україну до комунізму. КП(б)У, як регіональне відділення РКП(б), вороже ставилася до України, неспроможна навіть визнати необхідність створення українського політичного центру. Основна частина меморандуму присвячена детальному аналізу української революції й тому, як більшовики ненавмисне заважали її розвиткові, надіславши людей, які нічого не знали про український народ, його революційний розвиток. Україна, на думку боротьбистів, значно відрізнялася від Росії. Вона була особливим і, значною мірою, незалежним національно культурним організмом зі своєю власною структурою економічного життя та складною системою соціальних відносин. Це була аграрна країна, в якій міський пролетаріат становив не більше 15 % населення, і хоча багато було зроблено для організування міського пролетаріату, для сільського пролетаріату зроблено дуже мало. Боротьбисти вірили, що Україна повинна бути незалежною радянською республікою, органічно пов'язаною з українським селом, і рівноправним членом майбутньої федерації радянських республік. Меморандум ставив за мету доведення необхідності заохочення корінних українських трудящих до революційної боротьби. А це могла зробити тільки партія, що виросла з соціально-економічного та національно-культурного ґрунту України, такою партією була на думку боротьбистів їхня партія.

Другий документ під назвою «До вирішення національного питання» [17] містив текст резолюції, представлений О. Шумським урядові радянської України та широкий вступ, що обґрунтовував необхідність її прийняття. У документі зазначалася необхідність замінити термін «національне питання» на «питання підвищення рівня культури в національних формах». Революціонери повинні відібрати гасло «культура рідною мовою» у петлюрівців і зробити його своїм власним. У традиційній марксистській манері документ звинувачує капіталізм у систематичному поневоленні народів, а також у примусовій темноті недержавних націй. Однак до цих пір буржуазна інтелігенція, куркулі, середняки та навіть відсталі елементи робітничого класу об'єднувалися навколо гасла національної незалежності, що перешкождало справі соціалізму. Боротьбисти

гаряче вітали ворожість РКП(б) щодо національних привілеїв, проте вважали це лише пасивним вирішенням проблеми. Активне вирішення національного питання можливе також за умови розуміння культури, зокрема національної, як зброї класової боротьби. Якщо ця зброя має бути використана в боротьбі за соціалізм, недержавні нації повинні бачити, як пролетарський авангард підтримує розвиток їхньої культури.

Щодо попередньої політики більшовиків, у документі зазначалося, що в Україні ми бачимо приклад невирішення національного питання. Роки примусової русифікації царського режиму перетворили українські міста на центри російської культури, відрізані від оточуючих сіл національними межами. Після революції її лідери звернули свою увагу на міста, держапарат набирався головним чином з дрібнобуржуазної русифікованої інтелігенції, у той же час тих, хто знав мову та культуру села, ігнорували. Практика зосередження влади в руках представників російського або русифікованого міського пролетаріату «de facto створює привілейоване становище для російських національних форм культури» і, незважаючи на гарні слова про національну рівність, розпалює вогнище національного антагонізму на селі. Знищення національного гноблення, доводили боротьби, було недостатнім. Культурний рівень менш розвинутих національностей має бути підвищений якнайшвидше до рівня їх більш розвинутих сусідів, щоб вони могли брати участь у соціальному житті на рівних. Це здавалося логічним продовженням гасла РКП(б) про національну рівність, гасло продиктоване терміновою необхідністю відібрати лозунг національного визволення з рук реакції і «досягнувши справжньої рівності національних форм культури, очистити широкий шлях для соціалістичного розвитку українських трудящих мас»[17, С. 10, 12, 13]. Можливо, соціально-економічні умови, які колись сприяли русифікації, зникли, проте очевидно, що наслідки русифікації живуть. У результаті інерція життя все ще не давала українцям розвиватися, радянська влада повинна була побороти цю інерцію, надавши широку та конкретну підтримку розвитку українських форм культури. Нарком освіти має посісти провідну роль у боротьбі як проти русифікаторської спадщини, так і проти українського шовіністичного ухилу. Він повинен перш за все розуміти, що лише формального визнання рівноправ'я недостатньо. Держава має прийняти на свої плечі ношу підтримки тих національностей, які затрималися у своєму розвитку, через колишню несправедливість. Засоби досягнення наводилися в декреті, що додавався.

У листопаді 1919 р. Комінтерн організував переговори між бо-

ротьбистами та представниками КП(б)У на тему злиття двох партій. Перед початком переговорів боротьбисти надіслали листа В. Леніну, в якому критикували минулу політику більшовиків в Україні. Саме така українофобська політика, на їх думку, стала причиною падіння радянської влади в Україні [18]. 26 лютого 1920 р. Комінтерн офіційно відмовив їм у вступі, звинувативши у націонал-ухильництві, чому сприяла вимога створення окремої Української Червоної Армії. Урешті-решт Москва наказала прийняти боротьбистів до КП(б)У. 20 вересня 1920 р. на IV конференції КП(б)У цей крок був офіційно проголошений, а боротьбисти О. Шумський та В. Блакитний обрані до ЦК партії. З приблизно 5000 боротьбистів, близько 4000 прийняли до КП(б)У [19].

Ще однією партією, яка вимагала від більшовиків зважати на українські інтереси, була Українська комуністична партія. У січні 1919 р. з лівого крила УСДРП виокремилася невеличка група «незалежників», пізніше відомих як укапісти. Проте ще в грудні 1918 р. було створено організаційне бюро незалежників, їхні принципи підсумовувалися в назві друкованого органу «Українська народна соціалістична республіка»: заміна української Директорії незалежним радянським урядом, що б складався з українців, у рівній мірі відданих як українській незалежності, так і побудові соціалістичного суспільства. У той же самий час організаційне бюро незалежників рішуче виступало проти КП(б)У як антиукраїнської організації, що постійно порушувала національні права українців, спотворила ідею диктату пролетаріату, перетворивши її на диктатуру своєї партії, і використовувала насилля для вирішення будь-якої можливої проблеми.

Як і боротьбисти, незалежники спочатку прийняли радянську платформу та намагалися брати участь у роботі Рад та інших політичних установ. Проте негативне ставлення до них більшовиків під час режиму Ю. П'ятова фактично змусило їх перейти в підпілля. Вони навіть брали участь у протибільшовицькому повстанні отамана Зеленого. Це на тривалий час зіпсувало їхні взаємовідносини з більшовиками.

У січні 1925 р. Українська комуністична партія офіційно розпустилася. Деякі з діячів УКП, включаючи таких провідників, як Михайло Ткаченко та Юрій Мазуренко, з тієї ж причини, що й боротьбисти, щоб впливати на українську політику КП(б)У з середини, приєдналися до більшовиків.

Вступ деяких членів УКП до КП(б)У, а також злиття з нею боротьбистів не було б можливими, якщо б не сталася значна зміна в національній політиці більшовиків. Навіть ще за «П'ятаковщини» українці отримали певне задоволення своїх вимог обіцянкою надати

кожному право навчатися рідною мовою, або оголосивши про офіційну підготовку святкування дня народження Т.Г Шевченка.

Після початку відступу денікінської армії наприкінці 1919 р., і з наступом Червоної Армії, українська проблема знов набула своєї актуальності. Розуміючи це, більшовики зробили кілька заяв, де проголосили захист прав українців. Найзначнішими з них були: резолюція ЦК РКП(б) «Про радянську владу на Україні», ленінський «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» і звернення Леоніда Троцького до Червоної Армії перед її вступом до України.

В. Ленін особисто склав резолюцію «Про радянську владу на Україні», яка була затверджена ЦК РКП(б) і VIII з'ездом партії [22, С. 359-361]. У ній він підтвердив створення федерації радянських республік, оголошену 1 червня. Резолюція також наказувала вжити всі можливі заходи для знищення перешкод розвитку української мови та культури, українці мали отримати можливість навчатися українською мовою та вживати рідну мову в державних установах, також вимагалось не жаліти зусиль для завоювання симпатій українських селян бідняків і середників.

Ленінський «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним», опублікований 28 грудня 1919 р. був написаний для привернення симпатій українців, а також пояснював низку питань, зокрема тих, що розділяли більшовиків і українців. В. Ленін захищав ідею російсько-української федерації, зазначаючи, що російські комуністи мають перебороти власний націоналізм. Він писав, що комуністи були інтернаціоналістами, які виступали проти будь-якого націоналізму в ім'я інтернаціоналізму та прагнули повної національної рівності [22; Т. 2, С. 298].

У зверненні Л. Грецького до Червоної Армії зазначалося, що звільнялася «братська країна», а «Україна була державою українських робітників і трудящого селянства». Тільки український робітник і селянин мали єдине право керувати власною державою. Л. Троцький пригрозив кожному, хто наслідиться образити їх, і заявив, що Україна буде незалежною радянською державою. Це звернення, здавалося, більше призначалося українцям, аніж бійцям Червоної Армії.

Такі заяви не були простою пропагандою, а репрезентували справжню зміну поглядів В. Леніна та його прибічників. Його пізніша настійлива вимога гарантувати права республікам у радянській конституції доводила, що ця зміна поглядів ішла далі культурницької сфери. Проте внутрішні партійні проблеми та наступ поляків

на Україну не дозволили реалізувати ці заяви.

Під кінець 1919 р. КП(б)У відкинула своє колишнє негативне ставлення до української мови. Не лунали вже голоси, які називали українську мову «куркульською». Помітне було зростаюче розуміння важливості української мови для революції. Хоча це було значним кроком уперед, однак цього було не достатньо для усунення наслідків колишніх помилок у національному питанні. КП(б)У не могла впливати на українське селянство не публікуючи книг українською мовою. Проте бойкот режиму українською інтелігенцією призвів до того, що партійні публікації, як зазначали самі більшовики, «були мукою для читання» [23].

Микола Скрипник був найуважнішим серед старих більшовиків до національного питання. У 1920 р. він опублікував статтю під назвою «Донбас і Україна», в якій проаналізував найбільшу перепону для встановлення стабільної радянської влади в Україні. Це, на його думку, була відчуженість українського селянства від російського пролетаріату. М. Скрипник також зазначав, що Україна відрізнялася від Росії у деяких аспектах: її селянство було політичне більш важливим, її куркулі – міцнішими та краще організованими, а її міста відокремлені від села мовними й культурними бар'єрами. Політика КП(б)У віддзеркалювала упередження російського пролетаріату до українського села та взагалі всього українського [24]. Єдиним виходом М. Скрипник вважав установавання справжньої мовної рівності та допомоги розвитку української культури.

Проте, так думав не лише М. Скрипник. Навіть колишній лідер русофільського «католинославського» крила партії Я. Яковлев-Епштейн підтримував цю лінію. Він зауважував, що брак справжнього рівноправ'я російської й української мов у державних установах сприяв відчуженню сільського населення від радянських органів, а це використовували їхні вороги петлюрівці. Тільки проводячи агітацію й пропаганду українською мовою, відкриваючи українські школи та книгарні, публікуючи більше українських книжок, памфлетів, брошур і підручників «...мы поднимем к сознательно-революционному творчеству толщу деревни». Тільки надавши українській мові рівноправ'я в партії і в державних установах, а не просто приймаючи постанови, «...мы поставим эти учреждения близко вплотную к огромной части незаможного селянства и деревенского пролетариата» [2, С. 171]. Питання мовного рівноправ'я ставало особливо важливим, коли поставала проблема «куркульського бандитизму». В листопаді 1920 р. на V конференції Я. Яковлев-Епштейн закінчив свій доклад з цього питання словами: «перетворити укра-

їнську мову на нашу зброю – ось завдання, про яке ми ніколи не повинні забувати, коли говоримо про бандитизм» [2, С. 180].

Декретом від 21 лютого 1920 р. українська мова була проголошена рівною з російською для вживання в усіх цивільних і громадських установах в Україні [25, С. 63]. Декрет від 21 вересня того ж року вимагав від Наркомата освіти випрацювати план для впровадження української мови до всіх освітніх установ і організувати вечірні курси української мови в кожному місті й повітовому центрі для навчання державних службовців. Декрет також наказував Державному книговидавництву (ДВУ) випустити більше книжок українською мовою і використовувати українську мову в усіх державних установах [25, С. 71-72].

Десятий з'їзд РКП(б), який відбувся в березні 1921 р., зробить перші пробні кроки в справі гарантування національного рівноправ'я. Він доручив партії вжити активних заходів для сприяння розвитку неросійських культур. Переважно в результаті аргументів неросійських комуністів кінцева резолюція, прийнята на з'їзді, значно відрізнялася від первинного проекту резолюції, представленого Й. Сталіним. Прийнята резолюція осуджувала російський «великодержавний шовінізм» як більшу небезпеку порівняно з місцевим націоналізмом і наказувала комуністам вжити активних заходів для допомоги колишнім пригнобленим народам у подоланні наслідків національного пригноблення й позазаконності [26]. Незабаром після цього була проведена Всеукраїнська партійна конференція для обговорення шляхів виконання резолюцій X з'їзду, особливо перехід від військового комунізму до непу та нової національної політики. Сталін, який брав участь у конференції як представник Москви, гаряче закликав присутніх визнати те, що українці мають домінувати в українських містах, а комуністи повинні зробити все можливе для допомоги українцям у розвитку своєї національної культури [2, С. 181]. Це вже значно відрізнялося від попередньої політики більшовиків. Партія вважала за необхідне активно підтримувати національну рівність. Проте подальші події покажуть, що навіть цього буде недостатньо.

Велика переорієнтація більшовицької національної політики відбулася у 1923 р. У березні того року ЦК РКП(б) подав на розгляд громадськості великий документ, який мав бути затверджений наступного місяця XII з'їздом партії як нова резолюція з національного питання. На VII конференції, що відбулася на початку квітня на зустріч партійному з'їзду, ЦК РКП(б) представляв Л. Троцький. За його словами, він був шокований тим, що багато хто з комуністів вважав національне

питання вирішеним і особливо відзначив зв'язок між національними та селянськими проблемами. Л. Троцький радив комуністам в Україні уникати антагонізмів з селянами в національному питанні та попередив не намагатися нав'язати їм російську мову. Секретар ЦК КП(б)У Микола Попов, який опублікував статтю в день відкриття конференції, вторував йому. Він різко розкритикував тих членів партії, котрі пропонували русифікацію, як метод завоювання українського села й взагалі заперечували існування української культури, необхідність української пропаганди та установ; тих, хто визнавав існування української культури, але намагався запобігти її розповсюдженню до міст. Сільський націоналізм, підсумовував М. Попов, був потужною силою, і партія могла справитися з ним, навчившись провадити партійну та культурну роботу українською мовою [27].

Резолюція XII з'їзду з національного питання доручила партійним організаціям у неросійських регіонах впровадження в життя політики, що стала відомою як політика «коренізації» В Україні її різновид називався українізацією, мета якої була закладена в самій її назві: зробити КП(б)У більш українською партією й таким чином надати їй національного забарвлення.

Резолюція XII з'їзду партії наказувала партії прийняти в свої лави неросіян, які знали місцеві мови та культури, забезпечити використання національних мов у партійних і державних установах у більшому обсязі ніж російської, вжити всіх необхідних заходів для сприяння розвитку місцевих мов і культур. У наступні десять років українізація стане центральним питанням політичного життя Радянської України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Охримович Ю. *Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в XIX ст.* – К., 1918. Ч. 1: Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова. – 143 с.;
2. Равич-Черкасский М. *История Коммунистической партии (б-ов) Украины.* – Х.: ГИЗ Украины, 1923. – 112 с.;
3. Покровский М. *Очерки по истории Октябрьской революции: Работы исторического семинара Института Красной профессуры.* – М.-Л., 1927. – Т. 1. – С. 514-518;
4. *Седьмая (апрельская) всероссийская конференция РСДРП (большевиков), апрель 1917 года: Протоколы.* – М., 1958. – С. 215-216;
5. Radkey O.H. *The Election to the Russian Constituent Assembly of 1917.* – Cambridge: Mass., 1950. – P. 29ff;
6. Ленин В.И. *Полное собрание сочинений: В 55-ти т.* – М., 1980. – Т. 32; 33;
7. Садовський В. *Національна політика Сопітів на Україні.* – Варшава, 1937. – С. 77;
8. VII съезд РДП(б): *Стеногр. отчет.* – М., 1919. – С. 91;
9. *Історія України в особах: XIX-XX ст.* / І. Войцехівська (кер. авт. кол.) та ін. – К.: Україна, 1995. – С. 226-234;
10. Rakovskii Kh. *Relation Between Soviet Republics: Russia and Ukraine*

// *The Communist International*. – 1920. – Vol. I. – No. 11-12. – Columns 2321-2323; **11.** Раковський Х.Г. Безнадійне діло (О петлюровської авантюрі) // *Известия*. – 1919. – 3 янв. – С. 1; **12.** Звернення Раковського до кийівської Ради, лютий 1919 р. // Христюк П. Замітки і матеріали до історії укр. революції, 1917-1920 рр. – Вiдeнь: Укр. соціолог. Ін-т., 1921-1922. Ж.З. – С. 172-173; **13.** Скоростанський В. Революція на Україні. – 2-е изд. – Саратов: Борьба, 1919. – XXVI. – 150 с.; **14.** Мазлах С., Шахрай В. До хвили: Що діється на Україні і з Україною. – 2-е вид. – Нью-Йорк: Пролог, 1967. – 303 с.; **15.** Лапчинський Г. Гомельське совещание (воспоминания) // *Летопись революції*. – 1926. – № 6. – С. 41; **16.** Меморандум Української Комуністичної Партії (боротьбистів) до Виконавчого Комітету III-го Інтернаціоналу. – К.: Червоний прапор, 1920. – 45 с.; **17.** Украинская Коммунистическая Партия (боротьбистов): К разрешению национального вопроса. – К.: Борьба, 1920. – 53 с.; **18.** Сильницький Ф. Ленін і боротьбисти // *Новий журн.* – 1975. – № 118; **19.** Majstrenko I. *Borot'bism: A Chapter in the History of Ukrainian Communism* – New York: Research Program on the U.S.S.R., 1954. – P. 188-189; **20.** Програма Української Коммунистической Партии. – К.: Червоний прапор, 1920. – С. 20; **21.** Меморандум Української Комуністичної Партії Конгресові III-го Комуністичного Інтернаціоналу. – Вiдeнь-К., 1920. – 67 с.; **22.** В.І. Ленін про Україну: У 2-х ч. – К.: Політвидав України, 1977. – Ч. 2. – 120 с.; **23.** Кас'яненко Є. Криза мови і шлях її розвитку скрізь соціалізм // *Комуніст*. 1920. – № 1, січ. – С. 9; **24.** Скрипник М. Статті й промови з національного питання/ Упоряд. І. Кошелівець. – Мюнхен: Сучасність, 1974. – С. 9-18; **25.** Культурне будівництво в Українській РСР: Важливіші рішення Комуністичної партії і Рад.Уряду, 1917-1959 рр: Зб. док. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – Т. 1. – С. 63; **26.** РКП(б). Съезд, 10-й. Москва, 1923: Стеногр. отчет. – М.: Политиздат, 1968. – С. 598-607; **27.** Dmytryshyn V. *Moscow and the Ukraine. 1918-1953: A Study of Russian Bolshevik National Policy*. – New York: Bookman Associates, 1956. – С. 57-60.

Надійшла до редколегії 30.04.2001 р.

УДК 930-058.237(477)“192/193”

Г.О. РОМАНЕНКО

**ТВОРЧА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНИ В 20-30 РР.:
(ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ)**

Розглядаються основні видання, що висвітлюють низку проблем, пов'язаних з організацією і діяльністю художньої інтелігенції України

20-30 рр. в Україні – період складних історичних процесів, у якому можна виділити кілька етапів: неп, культурне Відродження, установлення тотального державного контролю над культурою,